

ОЗНАКИ НОТАРІАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

THE SIGNS OF NOTARIAL PROCEDURAL LEGAL RELATIONS

Крижевська О.О., к.ю.н.,

доцент кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою

Навчально-науковий інститут права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розглянуті основні ознаки, які є характерними для нотаріальних процесуальних правовідносин і відображають авторське розуміння їх сутності, структури та функціонального призначення. Зазначено, що загальний аналіз окреслених у науці ознак нотаріальних процесуальних правовідносин свідчить, що у них відображені як загальні ознаки притаманні всім правовідносинам, так і ознаки, притаманні виключно нотаріальним процесуальним правовідносинам. Відтак, все залежить лише від підходу того чи іншого автора до рівня деталізації цих правовідносин. Автор вважає, що нотаріальні процесуальні правовідносини є правовідносинами, які виникають у зв'язку з охороною та захистом прав фізичних та юридичних осіб шляхом безспірного посвідчення прав та юридичних фактів з метою надання їм юридичної вірогідності, і саме дана ознака нотаріальних процесуальних правовідносин обов'язково повинна відобразитися у визначенні відповідного поняття цих правовідносин.

Зроблено висновок, що основними ознаками нотаріальних процесуальних правовідносин є: 1) вони спрямовані на охорону та захист прав суб'єктів правовідносин шляхом посвідчення фактів, що мають юридичне значення, та прав з метою надання їм юридичної вірогідності; 2) виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин відбувається на підставі норм нотаріального процесуального права; 3) їх виникнення відбувається виключно на диспозитивній основі; 4) обов'язковим суб'єктом нотаріальних процесуальних правовідносин є нотаріус (інша посадова особа, яка вчиняє нотаріальну дію); 5) за своєю правовою природою нотаріальні процесуальні правовідносини є публічними правовідносинами; 6) нотаріальні процесуальні правовідносини складають систему правовідносин; 7) нотаріальні процесуальні правовідносини є динамічними.

Ключові слова: нотаріальний процес, нотаріальні процесуальні правовідносини, ознаки нотаріальних процесуальних правовідносин, нотаріальна діяльність, нотаріус, заявник.

The article examines the main features that are characteristic of notarial procedural legal relations and reflect the author's understanding of their essence, structure and functional purpose.

It is noted that the general analysis of the features of notarial procedural legal relations outlined in science shows that they reflect both general features characteristic of all legal relations and features characteristic exclusively of notarial procedural legal relations. Therefore, everything depends only on the approach of one or another author to the level of detail of these legal relations.

The author believes that notarial procedural legal relations are legal relations that arise in connection with the protection and protection of the rights of individuals and legal entities through undisputed certification of rights and legal facts in order to give them legal credibility, and this particular feature of notarial procedural legal relations must necessarily be reflected in the definition of the corresponding concept of this legal relationship.

It was concluded that the main features of notarial procedural legal relations are: 1) they are aimed at protecting and protecting the rights of the subjects of legal relations by certifying facts of legal significance and rights in order to give them legal credibility; 2) the emergence of notarial procedural legal relations takes place on the basis of the norms of notarial procedural law; 3) their occurrence occurs exclusively on a dispositive basis; 4) the mandatory subject of notarial procedural legal relations is a notary public (another official who performs a notarial act); 5) by its legal nature, notarial procedural legal relations are public legal relations; 6) notarial procedural legal relations constitute a system of legal relations; 7) notarial procedural legal relations are dynamic, consisting of certain stages that successively replace each other.

Key words: notarial process, notarial procedural legal relations, signs of notarial procedural legal relations, notarial activity, notary public, applicant.

У науці нотаріального процесу відсутнє комплексне визначення поняття нотаріальних процесуальних правовідносин, яке б повно враховувало притаманні нотаріальним процесуальним правовідносинам ознаки. Для формулювання оптимального визначення поняття «нотаріальні процесуальні правовідносини» слід розглянути ті ознаки, які є характерними для цих правовідносин і відображають наше розуміння їх сутності, структури та функціонального призначення.

Загальний аналіз окреслених у науці ознак нотаріальних процесуальних правовідносин свідчить, що у них відображені як загальні ознаки притаманні усім правовідносинам, так і ознаки, притаманні виключно нотаріальним процесуальним правовідносинам. Відтак, все залежить лише від підходу того чи іншого автора до рівня деталізації цих правовідносин. Однак, не дивлячись на те, що фактично з усіма наведеними ознаками нотаріальних процесуальних правовідносин слід погодитись, окреслена їх сукупність не виглядає досить повною для того, щоб комплексно їх охарактеризувати.

На наш погляд, ознаки нотаріальних процесуальних правовідносин, які слід виокремлювати, обумовлені сутністю нотаріальної діяльності, специфікою відповідної галузі права, в межах якої вони виникають, методологію відповідної галузі тощо.

Так, наприклад, вбачається, що однією з основних ознак нотаріальних процесуальних правовідносин повинна бути та з них, яка характеризує їх сутність, призначення, виконувати нотаріусами функцію, і власне те, що відрізняє нотаріальні процесуальні правовідносини від інших правовідносин загалом. Таким чином, на наш погляд, однією з основних функцій нотаріальних процесуальних правовідносин є те, що *вони є спрямованими на охорону та захист прав суб'єктів правовідносин шляхом посвідчення фактів, що мають юридичне значення, та посвідчення прав з метою надання їм юридичної вірогідності.*

Так, С.Я. Фурса та С.І. Фурса виділяють саму державну нотаріальну функцію в системі функцій держави, а також функції нотаріату у виконанні ним правоохоронної державної функції та правозахисної державної функції. В межах виконання правоохоронної функції нотаріуси здійснюють функцію регулювання нотаріусом прав на стадії їх реалізації, функцію визначення дійсних намірів сторін, правоаналізуючу функцію, праворегулятивну функцію [27, с. 5–27]. В.В. Баранкова головними функціями нотаріату вважає: 1) функцію забезпечення безспірності та доказової сили документів; 2) функцію забезпечення законності при укладенні угод та 3) функцію надання правової допомоги особам, що звернулися за вчиненням

нотаріальних дій [12, с. 41–24]. М.М. Дякович вважає, що функції нотаріату – це основні напрямки його діяльності, що відображають його особливості як унікального правового інституту, який має своїм завданням охорону та захист суб'єктивних прав громадян і юридичних осіб у приватноправовій сфері. У зв'язку з цим, функції нотаріату вона поділяє на дві основні групи: 1) ті, що впливають із публічно-правового характеру нотаріальної діяльності (правоохоронна; правозастосовна; попереджувально-профілактична; фіскальна) та 2) ті, що пов'язані з цивільно-правовим аспектом функціонування нотаріату: право-реалізаційна; правостановлювальна; консультативна [10, с. 17–21]. Однак, не з усіма висловленими підходами щодо окреслених функцій нотаріату можна погодитися.

Так, окреслення цих функцій так, як це зробила В.В. Баранкова, виглядає досить вузько, оскільки не охоплює собою функціонального спрямування багатьох нотаріальних процесуальних правовідносин, що виникають у окремих нотаріальних провадженнях.

На наш погляд, слід погодитися з С.Я. Фурсою, яка при визначенні нотаріальної функції акцентує увагу на виконанні нотаріатом правоохоронної та правозахисної державних функцій. Використання при окресленні функцій нотаріату таких фундаментальних категорій як захист та охорона, дозволяє підійти до формулювання функцій нотаріату з теоретично вірних позицій, які б дозволили окреслити місце нотаріату в системі державних органів, а відтак, показати характерні особливості нотаріальних процесуальних правовідносин, їх відмінність від правовідносин, що виникають за участі інших державних органів чи посадових осіб, що здійснюють публічні функції.

Аналіз наукової думки свідчить про відсутність єдиних поглядів щодо понять «захист» та «охорона». Причому, як вбачається, щодо цього питання висловлено надзвичайно багато думок.

Що стосується науки нотаріального процесу, то відзначаємо, що у ній виходячи з напрацювань загальної теорії права при дослідженні функціональних основ нотаріату представлено різні підходи до співвідношення понять «захист» та «охорона». Висловлюються як думки щодо розмежування цих понять саме за часом вчинення правопорушення [26, с. 11], так і зовсім протилежні думки [11, с. 168], які, наприклад полягають в тому, що захист прав нотаріусом можливий не лише за наявності факту їх порушення, але й за наявності достатніх підстав вважати невідворотним таке порушення [15, с. 32].

Вважаємо за необхідне у цьому випадку підтримати С.Я. Фурсою, яка при вивченні теоретичних основ нотаріального процесу стверджувала, що час вчинення правопорушення як критерій розмежування охорони і захисту має глибоке як наукове, так і практичне значення, оскільки захист як конкретна юридична вага дія може вимірюватися і реально застосовуватись лише з початком правопорушення [26, с. 11]. Загальновідомо, що класичні процесуальні правовідносини (цивільні процесуальні, кримінально-процесуальні, адміністративні процесуальні) спрямовані на захист вже порушених прав. Не дивлячись на усі існуючі в доктрині дискусії стосовно співвідношення понять «захист-охорона» зазначене твердження слід розглядати як безспірне та таке, що ґрунтується на законодавстві. Так, наприклад, завдання судочинства визначається у процесуальному законодавстві як справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави (ст. 2 ЦПК, ст. 2 ГПК, ст. 2 КАС).

Однак, стосовно нотаріальних процесуальних правовідносин, то у цьому аспекті вони суттєво відрізняються від правовідносин у сфері судочинства, оскільки мають зовсім іншу функціональну спрямованість. За загальним

правилом нотаріальні процесуальні правовідносини спрямовані на охорону ще не порушених прав і тільки у окремих випадках – на захист вже порушених прав. Причому, виходячи з різного тлумачення понять захист-охорона щодо тих випадків, в яких нотаріус захищає права існує певна дискусія.

Так, наприклад, як зазначає Л.К. Радзівська, нотаріальні органи в основному виконують правоохоронну функцію, і нотаріальна діяльність може бути засобом захисту прав лише у окремих випадках – у разі вчинення виконавчих написів, протестів векселів і посвідчення неоплати чеків [21, с. 9]. Такий підхід досить довгий час був загально визнаним.

Однак, на сьогодні у науці нотаріального процесу існує й більш широкий підхід. Так, наприклад, В.М. Марченко та Н.В. Саутенко стверджують, що редакція ст. 18 ЦК України звужує роль нотаріуса лише до захисту цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису. На їх думку, поза увагою законодавця залишилися інші нотаріальні дії, що так чи інакше спрямовані на захист прав осіб, зокрема, накладення нотаріусами заборони щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно) і транспортних засобів, що підлягають державній реєстрації; прийняття нотаріусами на зберігання документів; посвідчення фактів, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту, та фактів, що фізична особа є живою, перебування фізичної особи в певному місці, часу пред'явлення документів; прийняття нотаріусами в депозит грошових сум та цінних паперів; життя нотаріусами заходів щодо охорони спадкового майна, що за своєю суттю сприяють захисту нотаріусами цивільних прав громадян та юридичних осіб [29, с. 193–194]. Однак, Л.М. Баранова вважає таке твердження спірним, вказуючи, що лише у випадку вчинення виконавчого напису нотаріус здійснює захист цивільних прав. Всі ж перераховані нотаріальні дії, на її думку, спрямовані не на захист цивільних права, а на охорону або попередження їх порушення [19, с. 208].

На наш погляд, ще раз зауважимо, що ті чи інші прояви захисту прав нотаріусом викликані різними підходами науковців до питання співвідношення понять «захист» та «охорона». Однак, якщо виходити з того, що захистом охоплюється лише відновлення вже порушеного права, то тут, на наш погляд, лише вчинення виконавчого напису підпадає під це визначення.

Зокрема, при вчиненні виконавчого напису нотаріусом фактично здійснюється стягнення вже існуючої безспірної заборгованості, тобто виняються заходи захисту вже тоді, коли право особи є порушеним. Виходячи можливо саме з цього існування такої нотаріальної дії, що не є притаманною нотаріату, викликає деякий супротив у науці.

Так, зокрема, пропонується функцію захисту прав фізичних та юридичних осіб віднести до компетенції суду у порядку наказного провадження, а до функцій нотаріусів належатиме лише констатація невиконання однією із сторін своїх обов'язків, тобто встановлення безспірного юридичного факту. У зв'язку із цим, пропонується й доповнити ст. 34 Закону «Про нотаріат» нотаріальною дією з посвідчення факту невиконання однією із сторін своїх обов'язків за нотаріально посвідченим правочином [28, с. 74]. На наш погляд, з цим твердженням загалом слід погодитися, хоча до нього є й певні зауваження.

Виходячи з того, що як уже зазначалося, класичним призначенням нотаріату є охорона ще непорушених прав осіб, нотаріус встановлює юридичні факти на підставі безспірних доказів, через що захист порушених прав шляхом вчинення виконавчих написів є фактично виконанням функції, притаманною судочинству. І можна наводити безліч різного роду аргументів на кшталт відмінностей у вчиненні нотаріусом виконавчого напису та наказного провадження у судочинстві [8, с. 56–64; 22, с. 42–44], аргументи необхідності залишення цієї нотаріальної дії у компетенції

ції нотаріату виглядатимуть штучно. Все ж слід сприйняти те, що коли втілювався інститут виконавчого напису нотаріуса в систему захисту прав в Україні, наказного провадження у судочинстві не існувало. Відтак, із втіленням у судочинстві такого виду провадження як наказне, слід переглянути питання щодо доцільності існування інституту виконавчого напису.

Однак, вважаємо недоцільним запровадження такої самостійної нотаріальної дії як посвідчення факту невиконання однією із сторін своїх обов'язків за нотаріально посвідченим правочином. Особливої потреби у цьому, на наш погляд, не вбачається.

Не дивлячись на те, що загальною функцією нотаріату, а відтак і призначенням нотаріальних процесуальних правовідносин, на сьогодні є охорона та захист прав, звичайне окреслення у визначенні поняття нотаріальних процесуальних правовідносин лише цих функцій є досить загальним та таким, що не відображатиме відмінностей нотаріальних процесуальних правовідносин як правоохоронних (правозахисних) від інших правоохоронних (правозахисних) відносин, що виникають у державі, наприклад, тих що виникають за участі судів. Через це досить важливим є окреслення у цьому визначенні й більш вузького спрямування цих правовідносин.

Частина 1 ст. 1 Закону «Про нотаріат» передбачає, що нотаріатом в Україні є система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим Законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Виходячи з законодавчо закріпленого визначення поняття нотаріату, його завдання можна сформулювати як посвідчення прав та фактів з метою надання їм юридичної вірогідності. Таким чином, можна сформулювати ще одну ознаку нотаріальних процесуальних правовідносин, яка уже в межах правоохоронної та правозахисної функції нотаріальних процесуальних правовідносин більш вузьке окреслює їх функціональне призначення – здійснення охорони та захисту прав суб'єктів правовідносин саме шляхом посвідчення фактів, що мають юридичне значення, та прав з метою надання їм юридичної вірогідності. Наведена ознака є однією з найбільш фундаментальних при окреслення сутності нотаріальних процесуальних правовідносин. Саме ця ознака, відрізняє нотаріальні процесуальні правовідносини від інших правовідносин, насамперед від тих, що виникають у судочинстві.

Ознакою нотаріальних процесуальних правовідносин є те, що *їх виникнення відбувається на підставі норм нотаріального процесуального права*. Теоретичне визначення будь-яких галузевих правовідносин містить вказівку на те, що їх виникнення відбувається на підставі відповідних норм галузі права. Не є винятком і нотаріальні процесуальні правовідносини. Зокрема, у науці нотаріального процесу нотаріальні процесуальні правовідносини завжди розглядаються як правовідносини, що врегульовуються чи виникають на підставі норм нотаріального процесуального (нотаріального) права [3, с. 52; 24, с. 111; 13, с. 21]. Таким чином, вважаємо, що однією з ознак нотаріальних процесуальних правовідносин, як і будь-яких інших галузевих правовідносин, є те, що вони виникають на підставі норм самостійної галузі права – нотаріального процесуального права. Правильне окреслення специфіки цих правовідносин неможливе без наведення загальної характеристики нотаріального процесуального права, його правової природи та джерел.

Так, у науці впродовж вже багатьох років зазначається, що норми, які врегульовують процедуру вчинення нотаріусами нотаріальних дій складають нотаріальне процесуальне право. Поряд з нотаріальним процесуальним правом науковці визначають і більш широке правове утворення – нотаріальне право, складовою якого розглядається й нотаріальне процесуальне право.

Наприклад, Л.К. Радзівська та С.Г. Пасічник визначає нотаріальне процесуальне право як систему правових норм, котрі регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення нотаріальних дій між нотаріальними органами та особами, які звертаються за вчиненням цих дій. На думку цих науковців нотаріальне процесуальне право не є самостійною галуззю права України, а входить до предмета регулювання адміністративного процесуального права [21, с. 14–15]. Натомість О. Нелін вважає, що нотаріальне процесуальне право необхідно віднести до числа комплексних галузей права, які об'єднують у собі норми різної галузевої належності, як матеріально-правові, так організаційні та процесуально-правові. Воно сформулювалося як комплексна галузь із відокремленим предметом регулювання, системою правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у сфері взаємодії різних галузей права у зв'язку з необхідністю регулювання нотаріальної діяльності та у процесі здійснення нотаріальних дій між нотаріальними органами та особами, які звертаються за вчиненням цих дій [17, с. 7]. К.І. Чижмарь же аналізує природу нотаріального права та робить висновок, що воно є комплексною підгалуззю права, що визначає включення до системи його джерел норм, що відносяться до різних галузей права: конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного, податкового, цивільного процесуального та ін. [31, с. 98–99]. С.Я. Фурса розглядає нотаріальний процес як самостійну галузь права [24, с. 41–49].

С.Я. Фурса, доводячи самостійність галузі нотаріального процесу вказує на те, що цьому процесу як галузі права притаманні власний Закон «Про нотаріат» як власний нормативний акт, що врегульовує відповідні суспільні відносини, специфічні відносини як його предмет (нотаріальні процесуальні), самостійний метод правового регулювання (диспозитивно-санкціонований), відповідні навчальні дисципліни у вищих навчальних закладах («Нотаріат в Україні») [24, с. 41–49]. На наш погляд, з таким твердженням слід погодитися. Дійсно з наведених С.Я. Фурсою міркувань вбачається притаманність нотаріальному процесу всіх ознак самостійної галузі права. Галузевий Закон «Про нотаріат» хоча й не повно, однак врегульовує основні положення вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та іншими посадовими особами. Крім того, галузь нотаріального процесуального права має свій самостійний предмет правового регулювання, яким є сукупність суспільних відносин, що виникають в процесі вчинення нотаріальних дій, притому, що ці відносини не охоплюють правовим регулюванням інших галузей права. Ці відносини врегульовується специфічним методом правового регулювання, який за своєю природою є диспозитивно-санкціонованим. Крім того, самостійність нотаріального процесуального права обґрунтовується й за допомогою інших висловлених у науці та окреслених вище критеріїв виокремлення галузей права.

Так, нотаріальне процесуальне право сформувало власний понятійний апарат, який постійно оновлюється значними науковими доробками. Один з найбільш фундаментальних посібників, що був опублікований з нотаріального процесу, має назву «Теорія нотаріального процесу» та за обсягом складає 920 с. [24]. Правовідносини, що врегульовуються нотаріальним процесуальним правом, мають свої об'єкти та систему суб'єктів, в силу розвитку системи правовідносин в Україні існує суспільна потреба у галузевому правовому регулюванні, існує наявність значної кількості нормативного матеріалу, який потребує своєї систематизації тощо. Все це свідчить про те, що на сьогодні є усі підстави розглядати нотаріальне процесуальне право як самостійну галузь права, а нотаріальні процесуальні правовідносини як самостійні галузеві правовідносини, ознакою яких є те, що вони виникають на підставі норм зазначеної галузі права.

Ще однією з ознак нотаріальних процесуальних правовідносин, вважаємо, є те, що **їх виникнення відбувається виключно на диспозитивній основі** в результаті вольових дій осіб, які звертаються до нотаріуса задля посвідчення юридичних фактів чи прав з метою надання їм юридичної вірогідності.

Нотаріальний процес, як і інші види цивілістичного процесу характеризується диспозитивністю, яка у науці нотаріального процесу розглядається у цьому процесі як його принцип [9, с. 58; 7, с. 81; 33, с. 22]. Як правильно зазначає І. Череватенко, цей принцип означає свободу розпорядження матеріальними та процесуальними правами, що належать заінтересованим особам, і, передусім, передбачає необхідність звернення заінтересованих осіб до нотаріусів для відкриття нотаріального провадження [30, с. 54–55]. Таким чином, з огляду на те, що саме за наслідками звернення заінтересованих осіб до нотаріуса з метою відкриття нотаріального провадження і виникають нотаріальні процесуальні правовідносини, мусимо констатувати загалом й диспозитивність виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин.

Як цілком правильно зазначає С. Я. Фурса, у Законі України «Про нотаріат» відсутня норма, яка б визначала право осіб на звернення до нотаріуса та інших уповноважених на вчинення нотаріальних дій посадових осіб за посвідченням безспірного права та фактів і вчинення інших нотаріальних дій з метою надання їм юридичної вірогідності [24, с. 351]. Вважаємо, що така ситуація свідчить лише про недосконалість правового регулювання та жодним чином не свідчить про відсутність у заінтересованих осіб такого права. Погоджуємося, що будь-яка особа має право звернутися до нотаріуса за вчиненням нотаріального провадження. Виходячи із принципу диспозитивності, який притаманний нотаріальному процесу, таке звернення здійснюється особисто заявником за його вільним волевиявленням або у його інтересах та у випадках, передбачених законом та уповноваженими представниками [24, с. 351].

Обов'язковим суб'єктом нотаріальних процесуальних правовідносин є нотаріус (інша посадова особа, яка вчиняє нотаріальну дію). Майже усі науковці у сфері нотаріального процесу визнають, що обов'язковим суб'єктом нотаріальних процесуальних правовідносин є нотаріус (інша посадова особа, яка вчиняє нотаріальну дію) [2, с. 156; 4, с. 164; 24, с. 136]. Зазвичай такий висновок робиться на підставі загально визнаного у правовій науці підходу до особливостей процесуальних правовідносин – їх обов'язковим суб'єктом визнається орган, що здійснює процес у справі, наприклад, у сфері цивільного процесу – суд. Як зазначає А. Л. Паскар щодо цивільних процесуальних правовідносин, ці відносини не можуть існувати поза судом, оскільки саме суд є єдиним державним органом, винятковою компетенцією якого є здійснення правосуддя [18, с. 56]. На думку О. В. Гетманцева, суд є обов'язковим і головним суб'єктом цивільних процесуальних відносин і йому належить керівна роль у процесі [6, с. 191].

На наш погляд, нотаріальне процесуальне правовідношення у цьому значенні немає якихось своїх особливостей, а тому висловлений у науці підхід слід визнати обґрунтованим. Нотаріальні процесуальні правовідносини можуть виникати тільки між суб'єктами-носіями нотаріальних процесуальних прав та обов'язків. Усі особи, які звертаються до нотаріуса за вчиненням нотаріальної дії або іншим чином залучаються до нотаріального провадження, користуються процесуальними правами та несуть процесуальні обов'язки саме по відношенню до нотаріуса. Таким чином, без нотаріуса не буде нотаріального процесуального правовідношення.

Одна з ознак нотаріальних процесуальних правовідносин повинна визначати їх правову природу – є вони публічними чи приватними. **Нотаріальні процесуальні правовідносини є публічними правовідносинами.**

У науці нотаріального процесу щодо характеристики нотаріальних процесуальних відносин як публічних чи приватних висловлюються різні твердження.

Так, наприклад, І. П. Лихолат визначає нотаріальні правовідносини як приватні. Зокрема, аналізуючи міжнародні нотаріальні відносини, І. П. Лихолат зазначає, що застосування норм іноземного права в приватноправових відносинах прямо передбачено ст. 6 Закону України «Про міжнародне приватне право». В ній встановлюється порядок врегулювання приватноправових відносин, різновидом яких є відносини нотаріальні, які хоча б через один із своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український (преамбула Закону) [14, с. 108]. Не заперечуючи загалом зазначене твердження, мусимо звернути увагу на те, що відповідний аргумент, заснований виключно на преамбулі Закону «Про міжнародне приватне право» [20], є досить поверхневим. Зокрема, цей Закон поряд з нотаріальними правовідносинами врегулює й відносини судочинства, які безспірно розглядаються як публічні, а не приватноправові відносини.

Певні проблеми у науці нотаріального процесу, на наш погляд, викликає характеристика нотаріальних процесуальних правовідносин як владно-публічних.

Так, наприклад, Н. В. Василина зазначає, що характерною ознакою для нотаріально-процесуальних правовідносин є їх публічно-владний характер, тобто, один суб'єкт (нотаріус) має право вимагати від іншого (особи, яка до нього звернулася) передбаченої законодавством про нотаріат, поведінки. При цьому, на її думку, ця ознака є дещо схожою з ознакою, що характеризує адміністративно-правові відносини, але, існує і суттєва їх відмінність, яка полягає у тому, що на відміну від адміністративно-правових правовідносин, що можуть виникати за ініціативою будь-якого суб'єкта адміністративного права, а відтак згода іншої сторони не є обов'язковою умовою для їх виникнення, нотаріально-процесуальні відносини виникають виключно за ініціативою особи, в інтересах якої вчиняється нотаріальне провадження [5, с. 34]. На наш погляд, обґрунтування зазначеної Н. В. Васишиною ознаки нотаріальних процесуальних правовідносин, а саме їх публічно-владного характеру, виглядає надзвичайно дискусійно.

Так, у будь-якому правовідношенні, чи то публічно-владному, чи то у приватному, один суб'єкт (суб'єкт права) вправі вимагати від іншої особи (суб'єкта обов'язку) передбаченої законодавством поведінки. Власне це відповідно з загально – визнаними положеннями теорії права є проявом змісту суб'єктивного права, яке реалізується у правовідношенні. Таке суб'єктивне право полягає в наявності в уповноваженої у правовідношенні особи трьох основних правомочностей: 1) правомочність на власні дії, що забезпечує суб'єкту можливість здійснювати фактично і юридично значимі дії; 2) правомочність на чужі дії, що забезпечує суб'єкту можливість вимагати від зобов'язаних суб'єктів виконання покладених на них обов'язків; 3) правомочність на захист, що забезпечується можливістю використання державно-примусових заходів у випадках порушення суб'єктивного права з боку зобов'язаної особи або самозахисту свого порушеного права [23, с. 48].

На наш погляд, нотаріальні процесуальні правовідносини є публічними, оскільки їм притаманні певні характеристики, що є властивими саме для публічних правовідносин. Такими характеристиками, зокрема, є:

1) *характер домінуючого інтересу, який реалізується у нотаріальному процесуальному правовідношенні. Таким інтересом є публічний інтерес.*

Так, на перший погляд, у нотаріальних процесуальних правовідносинах, начебто реалізується приватний інтерес особи, яка звернулася до нотаріуса. Наприклад, особа, отримуючи свідоцтво про право на спадщину, начебто реалізує свій приватний інтерес, пов'язаний з набуттям права власності на майно, з задоволенням своїх потреб у воло-

дінні, користуванні та розпорядженні спадковим майном, чи звертаючись до нотаріуса з метою посвідчити правочин, його сторони, начебто, задовольняють свої приватні інтереси у набутті того блага, яке задовольняється укладенням відповідного правочину. Однак, такі твердження є поверхневими та навіть дещо хибними. Якщо подивитися глибше та провести відповідний комплексний правовий аналіз правовідносин, що тут виникають, то помітимо, що у нотаріальному процесуальному правовідношенні реалізується саме публічний, а не приватний інтерес.

Як правильно зазначає О.С. Снідевич, необхідність у винесенні нотаріусом нотаріального акту виникає тоді коли є: потреба в публічному встановленні юридичного факту для здійснення пов'язаного з ним права (виконання обов'язку); необхідність публічної перевірки дій адресатів норм щодо реалізації їх приписів, законності набуття прав та покладення обов'язків; юридичний конфлікт, що перешкоджає нормальній реалізації норми або вимагає застосування заходів примусового впливу до порушника норми у випадках, встановлених законом [24, с. 554]. І це дійсно так, бо усі наведені нами випадки реалізації приватних інтересів реалізуються особами не у нотаріальних процесуальних правовідносинах, а у тих приватних відносинах (насамперед, цивільних), які виникають за наслідками вчинення відповідної нотаріальної дії. У нотаріальних процесуальних правовідносинах, реалізуються ж саме ті інтереси, які характеризують публічність у встановленні юридичного права чи факту.

2) *Особливість правового становища суб'єктів нотаріальних процесуальних правовідносин.* Так, як зазначається у науці, публічні правовідносини характеризуються підпорядкуванням одних суб'єктів (приватних осіб або нижчих владно-публічних органів) іншому суб'єкту владних повноважень. Підпорядкованість проявляється в можливості суб'єкта владних повноважень, здійснюючи свої повноваження, вирішувати питання про права та обов'язки особи, яка бере участь у правовідношенні [1, с. 146]. На наш погляд, фактично зазначене свідчить про те, публічний суб'єкт є правозастосовчим суб'єктом, оскільки встановлюючи певні обставини юридичної справи, він застосовує норми права до встановлених правовідносин.

Нотаріальні процесуальні правовідносини складають систему правовідносин. У науці цивільного процесу вже досить довго дискутується питання про те, скільки правовідношень виникає в конкретній цивільній справі: єдине (комплексне) цивільне процесуальне правовідношення чи ціла сукупність окремих процесуальних правовідносин.

Так, наприклад, В.П. Мозолін, заперечуючи існування окремих процесуальних правовідносин у цивільному процесі, зазначав, що в іншому разі цивільне процесуальне правовідношення втрачає свою цілісність, розпадаючись на окремі частини. На його думку, цивільне процесуальне правовідношення може існувати тільки в єдності діяльності всіх суб'єктів, а окремі відносини суду з позивачем, з відповідачем, з іншими учасниками процесу являють собою лише сторони, або аспекти єдиного цивільного процесуального відношення по конкретній справі [16, с. 56]. Однак, не погоджуючись з таким підходом М.Й. Штефан вказує на те, що цивільний процес не можна звести до одних комплексних цивільних процесуальних правовідносин. Залежно від завдань суб'єкта і виконуваних ним цивільних процесуальних функцій визначаються його процесуальні права і обов'язки. У судочинстві по конкретній справі виникає не одне складне комплексне правовідношення, а система численних процесуальних правовідносин між його суб'єктами [32, с. 78–79].

Нотаріальні процесуальні правовідносини у деяких випадках є не менш складними за своєю кількістю, суб'єктами, комплексом прав та обов'язків чи підстав їх виникнення. Так, наприклад, як цілком обґрунтовано зазначає С.Я. Фурса під час вчинення нотаріальних проваджень виникають складні, а іноді й тривалі багатоступінні нотарі-

альні процесуальні правовідносини між нотаріусом та особами, які звернулись до нього по наданню правової допомоги у формі безспірної юрисдикції. З огляду на це, на наш погляд, питання щодо кількості нотаріальних процесуальних правовідносин, які виникають у конкретному нотаріальному провадженні, слід вирішити і науці нотаріального процесу.

Вважаємо, що у нотаріальному процесі виникає не єдине, бодай навіть комплексне, правовідношення, а ціла система різнорідних процесуальних правовідносин за участі усіх суб'єктів, що залучені до нотаріального провадження. Кожне з цих процесуальних правовідносин характеризується своїми особливостями, які визначаються особливостями його суб'єктного складу, об'єкту та змісту.

Так, наприклад, правовідношення між нотаріусом та заявником суттєво відрізняється від правовідношень, що складається між нотаріусом та перекладачем і свідком. Якщо функціонально, заявник звертається до нотаріуса з метою посвідчити факт, що має юридичне значення, то перекладач залучається з метою забезпечити перекладом суб'єкта, який не володіє мовою нотаріального діловодства, а свідок з метою засвідчити у нотаріальних процесуальних документах відповідну нотаріальну процедуру. Звичайно, можна стверджувати, що усі ці три правовідношення, наприклад, є якимось єдиним чи комплексним правовідношенням, але щоб його проаналізувати, визначити його суб'єктний склад, об'єкт чи права та обов'язки суб'єктів, його все рівно треба розбивати на окремі нотаріальні процесуальні правовідносини. Через це теорія єдиного комплексного правовідношення нівелюється.

В.В. Баранкова пов'язує кількість нотаріальних процесуальних правовідносин, що виникає у нотаріальній справі, з кількістю суб'єктів, що беруть участь у цих відносинах. На її погляд, у кожній нотаріальній справі виникає декілька нотаріальних процесуальних правовідносин, а саме стільки, скільки суб'єктів братиме участь при вчиненні даної нотаріальної дії [2, с. 118].

На наш погляд, з таким підходом слід погодитися. Виходячи зі структури нотаріальних процесуальних правовідносин, наявності у їх складі нотаріуса як обов'язкового суб'єкта нотаріальних процесуальних правовідносин, такий підхід виглядає логічним. Кожний з суб'єктів нотаріального процесуального правовідношення вступає у це правовідношення і породжує його, створюючи самостійне нотаріальне процесуальне правовідношення за участі своєї та нотаріуса участі.

Для нотаріальних процесуальних правовідносин притаманна така їх ознака як *динамічність*. Нотаріальні процесуальні правовідносини є відносно динамічними відносинами. З моменту свого виникнення вони перебувають у певному русі, змінюючись, розвиваючись у певному зв'язку з іншими нотаріальними процесуальними правовідносинами. При цьому, якщо їх порівняти з цивільними процесуальними правовідносинами, то можливо вони є менш динамічними, однак, у порівнянні, наприклад, з матеріальними правовідносинами, нотаріальні процесуальні виглядають більш динамічними.

У своєму розвитку нотаріальні процесуальні правовідносини проходять певні стадії, що визначаються певною процесуальною метою. Досягнувши окремої проміжної мети, нотаріальні процесуальні правовідносини переходять у іншу стадію.

Питання про те, якими є стадії нотаріального процесу (стадії розвитку нотаріальних процесуальних правовідносин) у науці нотаріального процесу є дискусійним.

С.Я. Фурса вважає, що є три стадії нотаріального процесу: 1) відкриття нотаріального провадження; 2) підготовка до вчинення нотаріального провадження; 3) безпосереднє вчинення нотаріальної дії, яке закінчується посвідченням нотаріального акту та його видачею [24, с. 360]. Досить схожими є й позиції В.В. Баранкової та Ю.О. Ус, які виділяючи три стадії нотаріального процесу, називають їх дещо по іншому: 1) порушення нотаріаль-

ного провадження; 2) підготовка до вчинення нотаріальної дії; 3) розгляд нотаріальної справи по суті та прийняття нотаріального акту [12, с. 85; 25, с. 203]. Натомість Л.К. Радзівська виокремлює аж п'ять стадій нотаріального процесу – три обов'язкових (порушення нотаріальної діяльності, попередня підготовка до вчинення нотаріальної дії та розгляд заяви по суті і вчинення нотаріальної дії) та дві не обов'язкових (оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні та виконання нотаріального акту) [21, с. 15]. Як вбачається з наведеного, по суті лише Л.К. Радзівська до стадій нотаріального процесу відносить дві необов'язкових стадії (стадію оскарження нотаріальних дій або відмови у їх вчиненні та стадію виконання нотаріального акту), що не виокремлюються іншими науковцями. Інші три стадії нотаріального процесу (не дивлячись на деякі відмінності у їх назві) є загальноновизнаними.

Виходячи з вищесказаного, на наш погляд, слід виділити такі ознаки нотаріальних процесуальних правовідносин: 1) вони спрямовані на охорону та захист прав суб'єктів правовідносин шляхом посвідчення фактів, що мають юридичне значення, та прав з метою надання їм юридичної вірогідності; 2) виникнення нотаріальних процесуальних правовідносин відбувається на підставі норм нотаріального процесуального права; 3) їх виникнення відбувається виключно на диспозитивній основі; 4) обов'язковим суб'єктом нотаріальних процесуальних правовідносин є нотаріус (інша посадова особа, яка вчиняє нотаріальну дію); 5) за своєю правовою природою нотаріальні процесуальні правовідносини є публічними правовідносинами; 6) нотаріальні процесуальні правовідносини складають систему правовідносин; 7) нотаріальні процесуальні правовідносини є динамічними.

ЛІТЕРАТУРА

- Банчук О.А. Підстави розмежування публічного та приватного права в Україні. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 143–151.
- Баранкова В. В. Нотаріальні процесуальні правовідносини. *Вісник Академії правових наук України*. 2000. № 3 (22). С. 117–125.
- Бондарева М.В. Нотаріальне процесуальне правовідношення: теоретичний аспект. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2010. Вип. 83. С. 51–53.
- Бондарева М.В. Особливості нотаріального процесуального правовідношення. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 162–165.
- Василина Н.В. Правовідносини в нотаріальному процесі. Закарпатські правові читання : мат. II Всеукраїнської наук.-практ. конф. молодих вчених та студентів (29-30 квітня 2010 року, м. Ужгород) : у 2-х томах / ред. кол. : Ф.Г. Ващук, Ю.Л. Бошицький, В.В. Росул, М.М. Положин, П.А. Трачук, Х.М. Олексик, В.М. Попович, Г.Г. Динис, М.В. Савчин, А.М. Ухаль, О.М. Ващук, П.П. Черевко, Ю.Ю. Бортейчук, В.Б. Дацюк. Ужгород : ЗакДУ, 2010. Т. 2. С. 33–35.
- Гетманцев О.В. Вплив реформи приватного права на процесуальне становище суду в позовному провадженні. *Методологія приватного права: матеріали наук.-практ. конф.*, 30 трав. 2003 р. Київ : Юрінком Інтер, 2003. С. 190–196.
- Гриців М. Принципи діяльності нотаріату в Україні. 70-та студентська науково-технічна конференція. Секція права та психології : збірник тез доповідей, 16–18 жовтня 2012 року, Львів / Національний університет «Львівська політехніка», Навчально-науковий інститут права та психології. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. С. 81–82.
- Дика А.О. Процесуальні особливості видачі судового наказу та вчинення виконавчого напису нотаріуса. *Правові новели*. 2017. № 3. С. 56–64.
- Долинська М.С. Основні принципи нотаріального процесуального права України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 55–58.
- Дякович М. М. Нотаріальне право України: навч. посіб. К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ. 2009. 683 с.
- Желіховська Ю.В. Нотаріальна форма захисту цивільного права та охоронюваного законом інтересу. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 163–171.
- Комаров В. В., Баранкова В.В. Нотаріат в Україні : підручник. Х. : Право, 2011. 2011. 384 с.
- Лихолат І. П. Нотаріальні правоотношения: понятие, характеристика и особенности. *Вісник Академії нотаріату України : збірник наукових статей*. Київ, 2013. № 1. С. 17–22.
- Лихолат І.П. Міжнародні нотаріальні правовідносини: загальна характеристика. Матеріал виступу на другій міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій п'ятиріччю створення кафедри нотаріального та виконавчого процесу і адвокатури «Нотаріат, адвокатура, суд, виконавче провадження: актуальні проблеми» (2016 р.). С. 107–110.
- Марченко В.М. Щодо питання здійснення нотаріусом захисту суб'єктивних цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 31–35.
- Мозолин В.П. О гражданско-процессуальном правоотношении. *Советское государство и право*. 1955. № 6. С. 50–57.
- Нелін О. Теоретичні і практичні аспекти співвідношення права і закону в діяльності нотаріату в Україні. *Юридична Україна*. 2012. № 12. С. 4–8.
- Паскар А.Л. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин: поняття та види. *Наук. вісн. Чернів. ун-ту. Правознавство*. Чернівці: Рута, 2005. Вип. 282. С. 54–58.
- Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб : колективна монографія / В. Л. Яроцький, В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва, І. В. Жилінкова та ін. / за наук. ред. проф. В. Л. Яроцького. Х. : Юрайт, 2013. 272 с.
- Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.
- Радзівська Л.К., Пасічник С.Г. Нотаріат в Україні. К. : Юрінком Інтер, 2000. 528 с.
- Свідерська М. Порівняльна характеристика судового наказу, судового рішення та виконавчого напису нотаріуса. *Підприємство, господарство і право*. 2005. № 4. С. 42–44.
- Соловійов О. Суб'єктивне право власності (деякі аспекти проблеми). *Право України*. 2010. № 12. С. 48–54.
- Теорія нотаріального процесу : наук.-практ. посібник / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ : Алерта ; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.
- Ус Ю.О. Стадії нотаріального процесу. Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 лютого 2021 р.). Дніпро: ДДУВС, 2021. С. 202–204.
- Фурса С. Я. Нотаріальний процес: теоретичні основи. Київ : Істина, 2002. 320 с.
- Фурса С.Я., Фурса Є.І. Нотаріат в Україні: Теорія і практика. К. : А.С.К., 2001. 976 с.
- Фурса С.Я., Фурса Є.І., Фурса Є.Є., Нікітюк О.М. Нотаріат України. Організація нотаріату (з практикумом); за заг. ред. С.Я. Фурси ; Київ: Правова єдність ; Алерта, 2015. 483 с.
- Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 1: Загальні положення / За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х. : ФО-П Колісник А. А., 2010. 320 с.
- Череватенко І. Принципи безпосередності та диспозитивності у нотаріальному провадженні щодо посвідчення безспірних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 53–57.
- Чижмарь К.І. Інститут нотаріату в системі захисту прав і свобод людини і громадянина : дис.. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2015. 350 с.
- Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : академічний курс. К. : Ін Юре, 2005. 624 с.
- Шутенко О.В. Нотаріат та нотаріальні дії консульських установ: впровадження змін щодо діяльності консульських установ при здійсненні нотаріальних дій. *ScienceRise: Juridical Science*. 2021. № 1 (15).